

dvikamieniais lietuvių ir prūsų asmenvardžiais, kurių komponentus sudaro minėti apeliatyvai, pvz.: *Tautvilas, Tautemille, Vilbutas, Willtaute*.

Teorinė tikrinių vardų ir apeliatyvų santykio bei apeliatyvų onimizacijos problema domina įvairių šalių onomastikos specialistus, kurie pranešimuose įvairiais aspektais nagrinėja šiuos klausimus. Tai čekų mokslininkai K. Oliva ir R. Šramekas (Šrámek), jugoslavų kalbininkas P. Šimunovičius (Šimunović), lenkų K. Rymutas (Rymut) ir kt.

Apeliatyvų onimizacijos problema iš dalies paliesta ir A. Vanago pranešime „Балтийские гидронимы апеллятивного происхождения“ (t. 2, p. 597–603). Čia aptariamas baltų hidronimų, formaliai sutampantių su augalų ir gyvūnų pavadinimais, susiformavimas. Tai tik vienas vandenvardžių, atsiradusių iš apeliatyvų, tipas, tačiau vienokia ar kitokia jų interpretacija lemia darybinį, etimologinį ir ypač semantinį baltų, iš dalies ir lietuvių, hidronimijos vaizdą.

Baltų–slavų kalbinių ryšių klausimams skirti du lenkų mokslininkų pranešimai – M. Kondratiuko „Белорусские и литовские элементы в системе польской топонимики и микротопонимики апеллятивного происхождения“ (t. 1, p. 639 – 646) ir V. Smočinskio „Les noms de famille polonais d'origine lituanienne“ (t. 2, p. 437–446). Pirmajame aptartas baltarusiškos kilmės toponimų adaptacijos lenkų kalboje procesas bei lietuviškos kilmės vietovardžių, užrašytų Lenkijos šiaurės vakarų teritorijoje, slavinimo atvejai. Daugiausia dėmesio skirta mikrotoponimams, kurie, autoriaus nuomone, itin akivaizdžiai liudija kalbinius kontaktus, nes yra išlaikę daugiausia vietinio dialekto fonetinių ir kt. savybių.

V. Smočinskis tyrinėja lietuviškos kilmės lenkų pavardes. Pranešime išskiriamos pavardės, atsiradusios iš senųjų lietuviškos (baltiškos) kilmės asmenvardžių (*Butrym, Butejkis*), iš tradicinių krikšto vardų (*Grygolan, Marczulajtis*) bei iš pravardžių (*Gaj-*

dzis, Nietyksza), aptariamas šių pavardžių adaptacijos lenkų kalboje procesas.

J. Klimas pranešime „Nicknames and Family Names: A Case Study of a Lithuanian Village“ (t. 1, p. 615–619) nagrinėja pluoštą savo gimtojo Pėlekonių k. (Prienu raj.) lietuviškų pravardžių, kurios yra kilusios iš apeliatyvų, įvairių krikšto vardų formų.

V. Maciejauskienė

Балто-славянские исследования. 1980 (Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики). Редакционная коллегия: Вяч. Вс. Иванов (отв. редактор), К. П. Корсакас, В. П. Мажюлис, Л. Г. Невская, М. К. Рудзите, Т. М. Судник (отв. секретарь), А. Е. Супрун, В. Н. Топоров, О. Н. Трубочев. – М.: Наука, 1981. – 320 с.

„Turbūt galima teigti, kad Maskva po Vilniaus dabar yra svarbiausias lietuvių kalbos tyrinėjimo centras“, – rašo lietuvių kalbotyros tyrinėjimo istorikas A. Sabaliauskas. Iš tiesų čia dirba nemažas būrys plataus diapazono kalbininkų, kurie tyrinėja arba paprastai remiasi lietuvių kalbos duomenimis. Bene veikliausia grupė yra susibūrusi TSRS Mokslų akademijos Slavistikos ir balkanistikos institute. Čia nuolat organizuojamos ekspedicijos baltų ir slavų kontaktams tirti, rengiami pasitarimai, konferencijos, leidžiami leidiniai. Iki 1980 m. minėtini čia parengti šie straipsnių rinkiniai: „Балто-славянский сборник“ (М., 1972), „Балто-славянские исследования“ (М., 1974), „Балто-славянские этноязыковые контакты“ (М., 1980).

Nuo 1980 m. leidinys „Балто-славянские исследования“ tapo serijinis. Pirmojo šios serijos tomo pamatą daugiausia sudaro straipsniai, svarstyti 1978 m. gruodžio mėn. 11–15 d. Maskvoje vykusioje konferencijoje „Etnolingvistiniai baltų–slavų kontak-

tai dabartyje ir praeityje“¹. Apskritai tos serijos tematika ir problematika, iš esmės nubrėžta minėtųjų leidinių ir pasitarimų, yra gana plati ir įvairi. Tai baltų ir slavų kalbų lyginamoji-istorinė gramatika, sinchroniškas ir diachroniškas baltų ir slavų kalbų bei kultūrų kontaktų tyrinėjimas, tų kalbų ir kultūrų gretinamasis tipologinis tyrinėjimas, baltų-slavų problematikos indoeuropietiškojo pagrindo nagrinėjimas, baltų-slavų etnogenezės problemų tyrinėjimas, remiantis kalbos, toponimijos ir onomastikos, dvasinės ir materialinės kultūros medžiaga.

„Baltų-slavų tyrinėjimų“ serijos pirmąjį tomą į gyvenimą palydi trys maskviškiai, žymiausi šių dienų baltų-slavų problematikos tyrinėtojai – O. Trubačiovas, V. Ivanovas ir V. Toporovas, į ją žvelgiantys iš savo tyrinėjamųjų objektų pozicijų.

O. Trubačiovas savo „Replikoje baltų-slavų klausimu“ pritaria tezei, kad dabartinių kalbų situacijos aprašymas yra suprastinas kaip galimybė per dabarties prizmę pažvelgti į praeitus kalbų raidos etapus. Remdamasis buvusiais baltų ir pietų slavų kontaktais, kurie nutrūko ne vėliau kaip prieš pusantro tūkstančio metų, jis mano, kad ne tik baltų, bet ir slavų kalbų tipas susiformavo gerokai anksčiau negu I–VI m.e.a. Praslavus jis linkęs kildinti iš tam tikrų (ypatingų) indoeuropiečių tarmių, neatmesdamas ir jų „gana artimos giminystės su baltais, padaugintos iš jų arealinių kontaktų, sąlygojusių jų suartėjimą“.

V. Ivanovas straipsnyje „Dėl baltų-slavų dialektų kontinuumo interpretacijos erdvės ir laiko požiūriu“ siekia iš naujo pasėkti baltų-slavų bendrijos dialektų skaidy-

masi nuo indoeuropiečių epochos laikų. Analizuodamas baltų ir pietų slavų leksikos sutapimus, taip pat senas izoglosas, leidžiančias įvairiai skaidyti ir jungti slavų kalbų grupes, autorius prieina prie išvados, kad baltų-slavų leksinės bendrybės yra ne inovacijos, o archaizmai, išlikę baltų-slavų dialektų arealo periferijoje. Centrinės inovacijų zonos, jungiančios paprastai vakarinių slavų dialektus (ar jų rytinę dalį) su rytų slavais (be šiaurinės dalies), gana anksti susiformavo vadinamuoju bendruoju slavų periodu.

V. Toporovas savo programiniame straipsnyje „Laiko ir erdvės kategorijos ir baltų kalbotyra“, remdamasis naujaisiais tyrinėjimais pirmiausia bando apibrėžti pačią „baltiškumo“ („baltų būsenos“, „baltų tipo“, „baltų modelio“ ir pan.) sąvoką, ypač jos turinio priklausomybę nuo tų erdvės ir laiko koordinatų, kuriomis apibūdinama pati sąvoka. Laiko atžvilgiu baltų kalbos užima ypatingą padėtį, kurią autorius vaizdžiai prilygina Edipo situacijai. Atlikdamos sūnaus vaidmenį pagal santykį su tėvu (indoeuropiečių prokalbe), baltų kalbos daug kuo jai yra lygiavertės ir lingvistiniu požiūriu vienaamžės (t.y. tėvas sūnaus kauke). O atlikdamos brolio vaidmenį (pagal santykį su slavų kalbomis) baltų kalbos, kaip archaiškesnės generacijos atstovės, faktiškai realizuoja kitą (negu kalbininkų suvokiama) schemą: „tėvas“ – „sūnus“. Abiem atvejais baltų kalbų amžius nevertinamas: jos egzistuoja tartum tiek greta savo protėvių (indoeuropiečių), tiek tartum greta savo palikuonių (slavų).

Erdvės atžvilgiu, turėdamas omenyje, kad baltų kalbos, lyginant su kitomis indoeuropiečių kalbomis, išlaikė daugiausia senojo indoeuropiečių palikimo, baltų kalbas ir jų arealą autorius siūlo pripažinti savotišku senosios indoeuropiečių kalbos „draustiniu“. Jo nuomone, laiko ir erdvės kategorijų negalima laikyti vien tik išoriniais baltų kalbų raidos rėmais. Jos (tos laiko ir erdvės kategorijos) pačios yra tos raidos dalyviai, –

¹ Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом (Академия наук СССР. Институт славяноведения и балканистики. Конференция), 11–15 декабря 1978 г. Предварительные материалы. – М., 1978. – 151 с.

kūrėjai ir rezultatas (t.y. subjektas ir objektas). Toks požiūris leidžia baltų kalbas suprasti ne tik kaip tolimą palikuonį, patikimiausią iš dabartinių kalbų indoeuropiečių kalbos tęsėją ir liudininką, bet ir kaip pačią tą kalbą tikrovėje, nors ir ribojamą daugelio esminių faktorių. Toliau autoriaus glaustai išdėsto spęstinausias problemas ir nurodo reikalingiausių darbų barus.

Skyrių, pavadintą „Lyginamoji istorinė gramatika ir seniausieji baltų-slavų ryšiai“, pradeda V. Martynovas. Savo straipsnyje „Baltų-slavų-iranėnų kalbiniai santykiai ir slavų glotogenezė“ tęsia pradėtą slavų kalbų susidarymo teoriją. Slavų glotogenezę autorius įsivaizduoja taip. Iš pradžių protobaltų vakarinio arealo substratinė kalba buvo superstratiškai paveikta italikų, dėl ko susidarė „protoslavų“ kalba (XII a. iki m.e., lužicų kultūros susidarymas). Ši savo ruožtu pateko į superstratinę iranėnų įtaką ir taip atsirado „praslavų“ kalba (V a. iki m.e., lužicų kultūros žūtis). Toliau pateikiama pluoštas baltų-slavų-iranėnų paralelių ir stengiamasi rekonstruoti substratinės, pagal kilmę protobaltiškos, praslaviškos leksikos fragmentus.

V. Čekmanas straipsnyje „Seniausioji baltų-slavų-indoiranėnų izoglosa (*S_{i-k} > *š)“ bando naujai susisteminti baltų-slavų ir indoiranėnų kalbų faktus, kurių priebalsis *s* po *i*, *u*, *r*, *k* (sąlygiškai S_{i-k}) virsta š (plg. *laiškas* ~ **listъ*, *maišas* ~ **mexъ*, sen. indų *meṣaḥ*, av. *maeša* ir kt.). Gausiai pasitelkdamas ne tik tiesioginių pavyzdžių, bet ir tipologinių duomenų, autorius stengiasi pasekti šio reiškinio atsiradimo centrą, jo amžių ir fonetinio kitimo etapus įvairiose kalbose. Išradingos analizės dėka jam pavyko išaiškinti ir nemaža šio reiškinio inovacijų.

A. Breidakas apžvelgia „Seniausiuosius latgalių-sėlių-slavų kalbinius ryšius“, o S. Kolbuševskis randa fonetinių paralelių tarp latvių ir lenkų kalbų („Dėl kai kurių fonetinių reiškinų geografijos vakarinių slavų ir rytinių baltų kalbose“).

Kruopščiai ir argumentuotai yra parengtas archeologo V. Sedovo straipsnis „Slavų išplitimo į Dnepro baltų sritį pradinis etapas“. Ankstyvojo geležies amžiaus Dnepro baltų kultūra gana vieninga čia išlieka iki VIII–IX a. Dnepro baltų teritorijoje jau nuo VI m.e.a. fiksuojama slavų kultūros elementų, liudijančių apie slavų infiltracijos pradžią. Tačiau kalbėti apie to periodo Dnepro baltų slavėjimo pradžią, autoriaus nuomone, dar nėra jokio pagrindo. Archeologiniai radiniai nepaneigiamai liudija, kad Padneprio aukštupį slavai pradėjo asimiliuoti arba „įsisavinti“ tik VIII–IX a., kai į tas žemes iš įvairių šalių pajudėjo didesnės ir mažesnės slavų masės.

Dnepro baltų rytiniai kaimynai buvo rytų galindai, iš XII a. metraščių žinomi kaip *Goliadj* sritis Okos aukštupio baseine. Tiek Dnepro baltai, tiek minėtieji galindai išnyko nepalikę tiesioginių kalbos paminklų. M. Lekomceva, remdamasi tų vietų baltiško tipo hidronimais, toponimais, antroponimais ir skoliniais iš baltų kalbų, taip pat lygindama slavų tarmių, perėjusių bilingvizmo stadiją, fonologines sistemas su tų pačių genčių tarmėmis, neturėjusiomis ilgesnių kontaktų su baltų kalbomis, rekonstravo iš esmės ne tik vokalizmo, bet ir bemaž visą konsonantizmo sistemas. Tyrinėjimų duomenys skelbiami straipsnyje „Dėl Dnepro–Dauguvos baltų ir galindų (*Goliadj*) kalbų fonologinių sistemų rekonstrukcijos“.

Nepaprastai gausia senųjų lietuvių kalbos raštų ir įvairių jos tarmių medžiaga grįstas V. Dybo darbas „Dėl išvestinių vardažodžių kirčiavimo tipų generavimo sistemos prabaltų kalboje“, kuriame pirmą kartą lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje taip išsamiai aprašomi ir rekonstruojami pralietuvių išvestinių žodžių kirčiavimo tipai.

Metodiškai įdomus ir A. Zalizniako straipsnis „Santykinių ir klausiamųjų įvardžių priešprieša sen. rusų kalboje“.

R. Ekertas straipsnyje „Dėl bitininkų pavadinimų baltų ir slavų kalbose“ pateikia

įdomių leksinių paralelių iš vieno seniausių žmonių verslų.

Naujoviškas yra J. Ochmanskio darbas „Svetimšalių gyvenvietės XIII–XIV a. Lietuvoje etnoniminių vietovardžių duomenimis“. Šiuo ir kitais savo darbais autorius yra įrodęs, kad dokumentiškai datuoti gentinės etninės kilmės vietovardžiai gali būti vertingas papildomas istorinis šaltinis. Etninių ar gentinių formuočių paribiais atsiradę vadinamieji periferiniai etnoniminiai vietovardžiai yra nepakeičiami tyrinėjant senąsias gentines bei etnines ribas, ypač tais atvejais, kai nepakanka, ar iš viso nėra istorinių rašytinių šaltinių. Nuo savo etninių plotų nutolę, svetimtautėje apsuptyje atsiradę, vadinamieji eksteritoriniai etnoniminiai vietovardžiai paprastai rodo priverstinę kolonizaciją, padeda nustatyti jos apimtį, kryptį ir pan. Daugiausia dėmesio autorius skiria vakarų baltų apsigyvenimo Lietuvoje istorijai.

Jau K. Būga konstatavo, kad lietuvių kalboje yra nemaža krikščioniškų bažnytinių terminų ir vardų, atėjusių iš rytų slavų, dabartinių baltarusių protėvių, dar iki 1387 m. oficialaus Lietuvos krikšto. Šią temą toliau plėtoja Z. Zinkevičius straipsnyje „Dėl rytų slavų kilmės lietuvių krikščioniškosios terminologijos istorijos“. Kruopščiai išanalizavęs daugelio rytų slavų kilmės lietuvių pavardžių fonetines ypatybes, nustatė, kad tos kilmės antroponimų (ypač vardų) į lietuvių kalbą kartu su krikščioniškąja (bažnytine) terminologija dar iki XIV a. pradžios yra patekę nepalyginamai daugiau.

Kitą knygos skyrių, pavadintą „Toponimija ir antroponimija“ – pradeda R. Agajeva straipsniu „Baltiškos kilmės toponimijos rytų slavų teritorijoje tarpregioninio tyrinėjimo problemos“. Ji baltiškos toponimijos šiaurinę ribą nukelia maždaug iki linijos Narva–Novgorodas–Borovičiai–Bežecakas–Pavolgio aukštupys (Gorkio srt.).

„Slaviškos kilmės lietuvių hidronimus“ analizuoja A. Vanagas, o V. Dambė apžvelgia „Slavų pėdsakus latvių hidronimijoje ir mikrotoponimijoje“.

V. Ivanovas straipsnyje „Geografinių pavadinimų spalvinė simbolika tipologijos duomenimis“ aiškina Baltarusijos vardo kilmę.

Baltų (ypač lietuvių) hidronimijos ir toponimijos tyrinėtojams yra vertingi kaimynų darbai: E. Katonovos straipsnis „Hidronimijos duomenys apie baltų-slavų kontaktus Baltarusijos šiaurėje“ ir M. Kondratiuko „Lietuvių kalbos elementai lenkų-baltarusių paribio juostos mikrotoponimijoje“. Mums įdomesnis yra M. Kondratiuko darbas, kur liečiama Lenkijos LR šiaurės rytinės dalies plotas, maždaug tarp Augustavo kanalo ir Bugo upės. Nemažoje to ploto dalyje iki slavų atėjimo gyveno jotvingiai. Iš visų surinktų šio ploto vietovardžių yra ir nemaža baltiškos, ypač lietuviškos kilmės oikonimų, hidronimų ir mikrotoponimų. Konkrečiai autorius išnagrinėjo apie 600 lietuviškos kilmės arba bent turinčių baltiškų elementų mikrotoponimų, nurodė jų slavini- mo būdus.

Straipsnyje „*Sudawskie, Sudowl(i)any* – dar vienas senas baltiškas jotvingių pavadinimas“ A. Nepokupnas, analizuodamas du XVII–XVIII a. dokumentuose pavartotus etnoniminius vietovardžius, pagal antrojo epentetinį / mano esant ne tik senos baltarusiškos kilmės, bet ir baltarusius varto- jus kitą jotvingių (sūduvių) etnonimą – судовляне greta įprastinio ятвезь.

Toliau V. Rimša pateikia baltarusiškų ir lietuviškų pavardžių atitikmenų su etimologiniais išvedžiojimais (kurie, deja, ne visi pakankamai argumentuoti) sąrašą – „Kai kurie baltiškos kilmės antroponimai“.

Trečią knygos skyrių sudaro straipsniai, liečiantys daugiausia dabartinių dialektų kontaktus.

E. Smulkova straipsnyje „Dėl klausimo apie baltarusių baltizmus (Baltizmų baltarusių tarmėse statuso problema)“ pirmiausia mano, jog reikia griežtai atriboti baltiškų skolinius (ir infiltraciją), seniai prigijusius baltarusių tarmėse (jų dalis įėjo į bendrinės kalbos leksikos fondą ir visai nesu-vo-kiama kaip skolinta), nuo tos lietuvių leksi-

kos, kurią baltarusių-lietuvių paribio zonoje aktyvaus ar pasyvaus bilingvizmo sąlygomis kartais pavartoja vietos baltarusiai. Toliau autorė pateikia pluoštą baltizmų, užrašytų Balstogės (Bialystoko) vaivadijos Bobrovnikų kaimo prie Svisločiaus baltarusių šnektoje.

Pranešimo pagrindu išspausdintame F. Klimčiuko straipsnyje pateikiama duomenų „Iš baltarusių tarmių paplitimo pietryčių Lietuvoje istorijos“. Nežiūrint atskirų teiginių kategoriškumo ir nevisur pakankamo argumentavimo, baltarusių kalbos (vietinių jos tarmių) paplitimo lietuvių–baltarusių paribio zonoje priežastys nušviestos patenkinamai. Įvairios istorinės politinės ir socialinės kultūrinės sąlygos susiklostė taip, kad baltarusių kalba tapo viena iš pagrindinių šio regiono kontaktų kalbų. Būdinga, kad ši vietos baltarusių kalba, paprastai nesiejama su baltarusių kaip atskiros nacijos kalba, čia turėjo ir tebeturi laikinumo įspūdį, t.y. daugeliui vietos gyventojų ji buvo ir dabar iš esmės tebėra savotiška tarpinė, arba pereina moji, kalba.

Apie rusų sentikių šnektų, XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje įsikūrusių tarp lenkų gyventojų Augustavo, Seinų, Suvalkų apyl., leksikos raidos tendencijas rašo I. Grek-Pabisova („Apie kitimų pobūdį ir kryptis salinės tarmės leksikoje“). Pateikiama ir pluoštelis senų, daugiausia atsineštinių baltizmų.

Toliau rašo latvių kalbininkai. A. Blinkena apžvelgia latvių bendrinės kalbos raidos tendencijas dėl rusų kalbos įtakos („Dabartiniai latvių ir rusų kontaktai“), A. Rekena nagrinėja „Slavizmus latvių kalbos latgalių šnektų amatų leksikoje“, O. Bušas – „Latvių kalbos germanizmus, skolintus per slavų kalbas“.

Paskutiniame tomo skyriuje nagrinėjami folkloro, mitologijos, ritualo, etnografijos klausimai. B. Kerbelytė rašo „Apie kai kurias lietuvių ir rytų slavų pasakų siužetų panašumo priežastis“, E. Kuokarė pateikia „Kai kurias išvadas apie baltų-slavų pa-

rableles latvių patarlėse“, N. Vėlius „Velnio bandoje“ įrodo velnią buvus sena lietuvių dievybe – gyvulių globėju, J. Zolotovas aprašo „Senovinės šventyklos liekanas prie Kimeršos upės“.

Grynai mitologiniai yra paskutiniai du nemaži darbai: V. Toporovo „Dar kartą apie baltiškus ir slaviškus dievo karvytės (coccinella septempunctata) pavadinimus pagrindinio mito perspektyvoje“ ir T. Sudnik ir T. Civjan „Aguona pagrindinio mitologiniame kode (Balto-Balcanica)“.

A. Vidugiris

Балто-славянские исследования, 1981.
— М.: Наука, 1982. — 344 с.

TSRS Mokslų Akademijos Slavistikos ir balkanistikos instituto kasmetiniame leidinyje skelbiama 15 straipsnių, kurių dalis tiesiogiai skirta įvairiems baltų filologijos, istorijos, kultūros klausimams.

Rinkinys pradedamas didele V. Toporovo studija „Senoji Maskva iš baltų perspektyvos“ (p. 3–61), kuria pratęsiama visa serija šio žymaus Maskvos filologo ankstesnių darbų, publikuotų įvairiuose leidiniuose¹, apie senuosius baltų kalbų elementus Maskvos apylinkėse. Tiesa, tikslindamas senovės baltų gyventos teritorijos (šiuo atveju daugiausia kalbama apie Maskvos apylinkes) rytinę ribą, autorius pripažįsta, jog į ankstesniuose jo paties, kaip ir kai kurių kitų šios problemos tyrinėtojų (pvz., V. Sedovo), darbuose pateiktų faktų interpretaciją dabar reikėtų žiūrėti kritiškiau, su tam tikru rezervu. Pvz., kai kurie hidronimai, kategoriškai laikyti baltų kalbų elementais, gali būti aiškinami ir kitaip (yra suomių-ugrų ar kitų kalbų kilmės). Vis dėlto Maskvos ir jos apylinkių senovėje įėjimą į baltų arealą, V. Toporovo nuomone, be abejonės patvirtina gausūs baltiškojo tipo hidronimai, kurių Pamaskvio

¹ Be kitų, plg. Топоров В. Н. О балтийском элементе в Подмосковье. — Baltistica, I priedas, 1972, p. 185–224.